

Анотація

Стаття підносить актуальну проблему – показати поетичний світ образів, міфів, символів, пов'язаних з водою, водяними істотами, що тягнуться у глибини свідомого та підсвідомого, відбитих у фольклорних витворах та творах українських письменників.

Ключові слова: русалка, водяник, образи української демонології, слова-символи, зв'язані з водною стихією.

Аннотация

Статья поднимает актуальную проблему – показать поэтический мир образов, мифов, символов, связанных с водой, водными существами, которые стремятся в глубины сознательного и подсознательного, отображенные в фольклорных произведениях и произведениях украинских писателей.

Ключевые слова: русалка, водяной, образы украинской демонологии, слова-символы, связанные с водной стихией.

Summary

Article lifts an actual problem – to show the poetic world of images, myths, the symbols connected with water, water beings which last from depth conscious and irresponsible, displayed in folklore creations and in products of the Ukrainian writers.

Keywords: words-mithologems, mermaid, water demon, images Ukrainian science about demons, the words-symbols connected with water elements.

УДК 821.161.2–312.6

Колошук Н.Г.,
доктор філологічних наук,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки

МАРИНІСТСЬКІ ТА ОДЕСЬКІ МОТИВИ В ПОВІСТІ ЮРІЯ ЛИПИ “ГРИНІВ”

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

“Жил у моря...” – стверджена знаменитим поетом формула особливого образного змісту в підсумку життя. Справді-бо, людина, котра живе біля моря, інакше бачить світ і, відповідно, інакше проходить життєвий шлях, ніж та, що живе в горах або, скажімо, серед лісів і боліт. Юрій Липа біографічно та творчістю пов'язаний із багатьма регіонами України (що відбивається нині в “географії” досліджень про нього: у травні 2010 р. вже вкотре відбулася наукова конференція про письменника – П'яті Липівські читання в Кам'янець-Подільському національному університеті; попередні відбувалися в Івано-Франківську та Львові 2000-го, в Одесі 2000-го, 2006-го та 2008-го року тощо), проте дитинство й юність його пройшли в Одесі, тому мариністська тематика, принаймні, може бути важливою складовою образу його малої батьківщини, адже спогади дитинства накладають відбиток на все життя людини, тим більше – митця. Однак в українській літературі морська / причорноморська та одеська тематика далеко не так добре

“освоєні”, як тематика інших регіонів, і від малої батьківщини одесита Юрія Липи в культурній пам'яті його нащадків, як здавалося донедавна, нічого не лишилося. Ця своєрідна культурна лакуна заповнюється публікацією більшої частини творів письменника. Читаючи їх, бачимо, що в його сприйнятті Причорномор'я й Одещина насправді здавна є питомо українською територією, а докладніше вивчення теми наочно переконує, що українські сліди зловмисно стиралися на культурній мапі регіону й через те про них навіть добре освічений нинішній читач майже нічого не знає або бачить її зовсім позбавленою українського змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми та на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Юрій Липа, на жаль, мало відомий пересічному українському читачеві: його реабілітація й повернення творів почалося не з часів “відлиги”, як часткове повернення деяких представників “розстріляного відродження” – його сучасників, а з 1991 року і ще впродовж десятиліття посувалося повільно. Перші публікації були пов'язані з вивченням біографії, збиранням і запровадженням у науковий та читацький обіг розпорошеної й маловивченої творчої спадщини. По-справжньому активне її вивчення почалося від наукових заходів, присвячених столітньому ювілеєві у 2000 році (відбулися наукові конференції в Івано-Франківську й Одесі). Однак донині в інтернетній мережі прізвище Юрія Липи найчастіше зустрічаємо на сайтах націоналістичних угруповань та організацій, де він цілком очікувано став культовою постаттю. Водночас різко негативні оцінки “буржуазного націоналіста” не рідкість серед його нащадків-одеситів (“в рідном городе не без урода” і навіть “Собаке собачья смерть. Вали фашню!”) [див. коментарі відвідувачів інтернетних сайтів: 12; 6]. Це свідчить про упередженість щодо письменника й утвердження однобоких стереотипів унаслідок дискретності та нетривалості об'єктивно-наукового пошуку.

*Будучина – у Бога. В Тебе – тільки труд
Виснажний, безустанний і відданий.
Пророцтв не жди. Не вір. Ото життя твоє:
Як моря даль – розгорнена праця
І – Божий зір над тим.*

*І раптом – буря,
Що кине хвилі в берег той, що треба.
Не знаєм більш нічого. Чувш?
Жди й молись
(Ю. Липа, зі зб. “Вірую”, 1938);*

*Я входил вместо дикого зверя в клетку,
выжигал свой срок и кликуху гвоздём в бараке,
жил у моря, играл в рулетку ...*

<...>

*Что сказать мне о жизни? Что оказалась длинной.
Только с горем я чувствую солидарность.
Но пока мне рот не забили глиной,
из него раздаваться будет лишь благодарность*

(И. Бродский, 1980).

Поза Україною про Ю. Липу ще від 1940-х писали митці й науковці української діаспори – Лев Биковський, Богдан Стебельський, Євген Маланюк, Улас Самчук, Наталя Лівницька-Холодна, Христина Саноцька, Аріядна Стебельська та ін. У часи

незалежності в Україні опубліковані спогади про письменника [1], життєпис та бібліографія [17; 16], зібрані й перевидані його твори – зусиллями Марти Липи-Гуменецької, Петра Кіндратовича, Леоніда Череватенка, Юрія Коваліва, Миколи Ільницького, Олеся Янчука, Олександра Бороня та ін. З'явилися численні статті, зокрема в шести збірках матеріалів уже згадуваних наукових конференцій, та дисертації (докладніший аналіз науково-критичного дискурсу подано в публікаціях Олеся Янчука [див., зокр.: 17], В. Качкана [7], у монографії Наталії Мафтин “Західноукраїнська та еміграційна проза 20–30-х рр. XX століття: парадигма – реконквісти” [Івано-Франківськ, 2008], у дисертації Алли Шишкової, присвяченій поезії Ю. Липи [2008] тощо).

Формулювання **мети** статті (постановка завдання). **Завданням** нашої розвідки є дослідження повісті “Гринів” із третього тому новелістичної збірки письменника (виданий 1937 року у Львові під назвою “Нотатник III”) крізь призму топосу Одеси та мариністських мотивів. Ідеться про матеріал та ракурс його бачення, котрий залишається поза увагою літературознавців, – про морську тематику у Ю. Липи згадують, як правило, побіжно [5] або аналізують на матеріалі лірики [2]. Винятком є стаття Миколи Васьківа [3], де йдеться про політично-історіософський смисл мариністики Ю. Липи та Ю. Яновського. Проза Ю. Липи практично не зачіпається в літературознавчому дискурсі сучасних досліджень про одеську культуру, одеську/мариністську тему в українській культурі загалом. Та й революційні події, громадянська війна 1917–1920 рр. на південних теренах України здебільшого постають в уяві читача позбавленими українського змісту, бо його слід ретельно стирався впродовж радянських часів та спотворюється досі стараннями тих, для кого Одеса (як і Севастополь/Полтава і т.д.) – “город русской культуры/русской славы” є однозначною й незаперечною аксіомою.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

У творчому доробку Ю. Липи книгам белетристики малих форм належить важливе місце. Три збірки його “Нотатника” з'явилися в 1936 та 1937 роках [див. коментарі “Від видавця”: 10, 5], коли він став уже зрілим майстром пера: на той час видані дві з трьох його поетичних книг – “Світлість” (1925) та “Суворість” (1931), у часописах опубліковані ліро-драматичні поеми й переклади [див.: 9] та окремими виданнями роман “Козаки в Московії” (1934), публіцистичні й літературно-критична книги “Українська доба”, “Українська раса” (1936), “Бій за українську літературу” (1935) тощо. Саме в новелах і повістях “Нотатника” сконцентровано найпоказовіші для письменника художньо-ідейні особливості його таланту. Адже в них ідеться про національно-визвольні змагання та громадянську війну на українських землях у 1917–1920 роках; ця доба й сформувала покоління, до якого належав Юрій Липа, завжди будучи активним громадянином-патріотом у кожному своєму діянні. Більшість сучасних дослідників стверджують, що в літературі, за формулюванням Віри Просалової, “концепція Юрія Липи мала націєцентричний характер та

пронизувала всю його творчість” [14, 89]. До того ж, деякі із творів “Нотатника” – особливо “Гринів” – відчутно автобіографічні [див.: 17].

Ще о одній новелі – “Петька Клин, нальотчик” – дія відбувається в Одесі, а в новелі “Закон” та повісті “Коваль Супрун” – у причорноморських степах (герой останньої упродовж 1917 року ще й служить в Одесі у царській Чорноморській флотилії). І кожного разу позначення місця не є просто формальною рисою оповіді – автор виразно “українізує” позначений локус, створюючи неповторні й багатобарвні образи міста та моря, степу чи села. Показово, що в інших, “непівденних” новелах та повістях “Нотатника” (окрім “Кам'янець столицного”) місце дії вказане здебільшого мимохідь, скупко або й зовсім не вказане (“Зустріч літераторів”), і читач мусить сам реконструювати прив'язаність історично достовірних подій до місця, яке може бути в знайомих йому обставинах національно-визвольних змагань будь-де в Україні.

В опублікованій у львівському часописі “Назустріч” 15 жовтня 1936 р. рецензії на збірку “Нотатник” Святослав Гординський писав, що оскільки Юрій Липа – “військовик”, тому найпривабливішими в його зображенні постали саме українські “військовики” [4, 164]. Із таким поглядом рецензента можна не погодитися, читаючи книгу нинішніми очима (у ній, на думку Л. Череватенка, особливо значущим є зображення селянства як духовної основи українського етносу на переломі історичної й геополітичної долі України [15], і не менш вагомим, на нашу думку, – зображення інтелігенції, зокрема й в обраній повісті “Гринів”), однак свіже враження авторового сучасника варто взяти до уваги. Кожен том “Нотатника” відкривається більшою й ширшою (від наступних новел – змістом розгорнутих колізій) повістю, в якій героїчні мотиви боротьби за народне “обудження” майстерно вплетені в перипетії особистої долі непересічного персонажа³⁰. Найколеритніші та найпривабливіші своєю високою героїкою і зворушливою людяністю персонажі Ю. Липи – це активні учасники національно-визвольних змагань: селянський вождь Рубан в однойменній повісті, дія якої відбувається на півдні України (том I); коваль із південної Херсонщини Супрун, котрий стає на чолі повсталого проти зайдземлевласників рідного села (повість “Коваль Супрун” у томі II); австрійський вояк-галичанин Роман Гринів, котрого вояцька доля закинула в 1917 році (очевидно, після полону) в Одесу, де він стає одним із провідників новопосталої української військової сили (повість “Гринів” у томі III).

Мариністські мотиви пов'язані з перебуванням молодого галичанина в рідному місті автора від весни 1917 до кінця 1918 року – у вирі національно визвольних змагань. Тобто час і місце накладаються на відповідні обставини життя самого Юрія Липи, про які знаємо з його біографії – це вершина “одеського періоду” (за визначенням О. Янчука) [див.: 17]. Звичайно ж, точної автобіографічної відповідності не може бути, та про деталі співпадань чи розбіжностей сучасні читачі можуть лише здогадуватися: спогадів про письменника залишилося не так багато, свідки його молодості вже давно пішли з життя. Знаємо лише про те, що можуть

³⁰ Це помітила і В. Просалова: [див. 13; 14, 117 (за інтернетним джерелом; у виданні – підрозділ 5.3)].

підтвердити зібрані біографами факти. А вони свідчать передусім про надзвичайно активну діяльність юного Юрія Липи в Одесі: він був водночас студентом Новоросійського університету та бійцем українських військових формувань, брав участь у боях з більшовиками і видавав політичні та популярно-історичні брошури, редагував щоденну українську газету та писав перші літературні твори, заснував разом із батьком українське видавництво тощо. На щастя, не побував у лабетах денікінської охоранки, як його герой. Назавжди покинув рідне місто вісімнадцятилітнім, а героя зробив значно старшим та досвідченішим.

На початку сюжетних дій Гриневу вже 25 літ. Позаду фронт Першої світової війни, на котрій він був австрійським вояком, та російський полон, після якого опинився на півдні України. Як саме – невідомо, попередні обставини позначені скупо, туманно, дитинство й рання юність героя огорнуті флером ностальгійних спогадів, почасти введені в оповідь як мотиви снів. Від оповідача відомо лише загальний стан на початку дії: *“Він, син Галичини, в самім серці України. В третьому році війни, всупереч усьому, всупереч російському полону, під чужим прізвищем – в ній. Вона обгорнула його, але він не чув нічого. Як мала риба, що стояла, що припала до дна широкої й глибокої ріки, – нічого”* [10, 219].

За короткий час розгортання фабули (останні місяці 1916-го – не позначений період 1919 року, до загибелі в застінку денікінської в'язниці) Ромко Гринів прожив насичене й повне пригод життя молодого вояка – чужинця для місцевих, *“старшини”* для своїх підлеглих, ворога для тих, проти кого свідомо пішов воювати й залишився самотній, знаючи що *“тут потрібен”* [10, 270]. За розвитком сюжету повість не є цілісною: окремі епізоди-розділи прописані яскравіше й соковитіше, інші здаються дещо блідими й чужорідними в епічному пліні оповіді, проте могли б бути самостійними ліричними новелами. Складається враження, що авторові хотілося вмістити в цю повість чимало тих вражень, які були ним пережиті в юності, але залишалися невітленими³¹. За авторськими визначеннями (у збірці літературознавчих статей та есеїстки *“Бій за українську літературу”*), це – *“червона література”*, тобто та, *“що вийшла з крові”*, *“стоїть на пограниччі белетристики й оповідей щоденності”*.

Читач дізнається про зовсім несподівані моменти з життя героя: йому довелося пізнати й пекучий сором помилки та приниження в любовному захопленні (розділи I та II – епізоди з панною Китті – з наймайстерніших у цілому трикнижжі *“Нотатника”*); і небезпеку зближення із простонародною стихією, беззастережне занурення в неї (III розділ – ще один майстерно виписаний пласт подій: епізод на сільському весіллі, бійка з хлопцями, кохання з незнайомою дівчиною, що віддалася Гриневу без будь-яких умовностей; у цьому розділі виникає лейтмотив *“весільна перезва”*, котрий потім вплітається в життя персонажа як символ жаги й неминучої спорідненості своєї та своїх співвітчизників доль – *“чув у собі <...> глухий, глибокий,*

³¹ В. Просалова обґрунтовано писала про свідому фрагментарність стилю липівського *“Нотатника”*: *“Три книги нарисів і повістей про перипетії змагань і їх трагічні наслідки Ю. Липа назвав “Нотатником”, підкреслюючи стислість здійснених записів, достовірність зображеного, подеколи репортажний характер творів. <...> Форма нотатника мотивувала достовірність здійснених записів”* [14, 112–113 (за інтернетним джерелом)].

запеклий плав крові” [10, 245]); і воєнні перипетії (розділи IV–V – яскраво реалістично прописані саме як реальні, історично достовірні епізоди післяреволюційних подій в Одесі)³²; і романтичні прогулянки морем у товаристві молоді одеської студентки (*“мовчазливої й темноокої”* [10, 258], яка так і залишається нерозкритим, силуетним образом з розділу VIII, що міг би стати окремою ліричною новелою про морську прогулянку, але в контексті інших епізодів повісті виглядає дещо чужорідним, імпресіоністично-розмитим); і повноту зрілого любовного почуття (розділи VII та IX показують життя героя в період його взаємин із молодою вдовою-одеситкою, ці епізоди *“вояцького щастя”* відчутно романтизовані [10, 252]); і гостру тугу передчуття поразки та неминучого кінця (розділи VIII–IX; завершені епізоди з них – як-от епізод із дядьком, що випрошує в арештованого Гринева нові чоботи: *“Усе ж одно вмреш!”* [10, 275] – цілком могли б сприйматися як повноцінні окремі новели).

X розділ – розв'язка: головного героя брутально розстрілюють за вироком денікінського трибуналу, але добра пам'ять про нього залишається. Останній, X розділ, автор завершує епізодом похорону: *“Робітники-залізничники викрали тіло Гринева, щоб поховати його окремо. В їх пам'яті теплів його ввічливий усміх, серед українців міста блукали легенди про нього, про його перемоги, про його незвичайну любов”* [10, 282]. У реалістичній історії боротьби й поразки таким чином створено романтично-легендарний кінець, що переводить життєву долю героя в пам'ять нащадків, як того хотілося авторіві.

Але повернемося до середини цієї історії, де величною панорамою виступає море й місто над морем. Ці образи – не лише фон, вони самостійні та повноправні “діячі” в повісті Ю. Липи. Він майстерно змальовує одухотворені або символізовані образи-пейзажі та образи-локуси. Місто й море постають то в панорамному ракурсі (розділ IV: *“Десь під цим бульваром внизу був порт із сьома молами і море, вічно свіже, тремтливе і жорстоке”* [10, 231]; розділ VII: *“За палацками надморського бульвару стіни розсунулися і показалося море. Мов би влада якась долонею панівно черкнула на обрі. <...> Знизу якби хтось велетенський зітхнув назустріч. <...> Під ногами Гринева акордами спускалися вниз преширокі мармурові сходи, внизу нерухомі портіві склади й будівлі, порозсипувані поміж пристанями й залізницею. Не курились пиндючливі димарі кораблів, кам'яні надбережні були порожні. Далеко, аж на обрії, видно було кілька військових суден, з одного спалахнули риски вогню й чувся гуркіт”* [10, 247] та ін.), то цілим рядом або поодиноким вкрапленням точно вхоплених, виразних деталей урбанізованого простору (*“Над живим морем довкола, як шпаки із шпаківень, стирчали малі фігурки промовців. Стирчали з вікон грецького храму-ратуші, з якогось кучерявого пам'ятника, з балкону палацу англійського клубу”* [10, 232]; *“Під оксамитним теплим небозводом, серед мовчазних загаслих домів, недалеко від жовтих авреоль ліхтарень падали лунко, як слова, то тут, то там, то*

³² Розділу, позначеного як VI, у тексті повісті в т. 2 [10] немає, хоча між розділами V та VII немає смислового пропуску; можливо, через редакторський недогляд сталася помилка в нумерації розділів. Текстологічного порівняння з першим виданням наразі не проводимо.

поодинокі, то хори, то мов провадячи нетерпеливу розмову, – звідсіть вистріли. <...> Одного разу Гринів вибіг на вулицю, з брами, – йому здалось, що почався напад на його дім. Вискочив і сховався за камінною тумбою: слухав, як зближається обстріл” [10, 233]), то живою сценкою вуличного життя, фрагментом діалогу. Як у той великодній день, коли на очах у перехожих один христосувальник убив іншого: “Ну-м, поцілюю тебе” – ще сказав голос насмішкувато, і Гринів, півобернувшись, побачив швидкі обійми і за чиєюсь спиною ще швидший вимах руки з блискучим ножом... <...> Гринів шарпнувся було за напасником. <...> Не твоє діло – не лізь. Котись далі, скандибобером” [10, 235].

Майстерно виписаний епізод осіннього ранку, коли старшина Гринів вів своїх вояків на бій, а місто “незадоволено й ліниво” будилося для щоденного клопітного дня: “Будилось і дивилось на нього тисячами вікон, грудням зметувалось перед ним високим камінням, як гребля, як затрим” [10, 238]. Соковитої одеської екзотики цьому епізодові надає особливий прийом змалювання місця – натюрморт. Гайдамацька сотня під командуванням Гринєва йде в наступ на невидимого ворога через Привозну площу, де кипить багатолюдний торг: “Там на базарі, на блясі і досках яток, лежать гори великих, синюватих оселедців-буркунів, зеленкавих щук, поблискують рожеві, товсті кусні розрубаних паламид, вищатяться тераси пласких камбалок, стоять миски рожевих барбунь, стоять кошики з червоними креветками, з мідіями” [10, 239]. Городяни на Привозі представлені як єдине ціле – майдан; упродовж епізоду цей збірний організм миттєво переходить зі спокійного стану в панічний: то був насмішкуватий і ніби байдужий, то прожогом кидається врозтіч від небезпеки.

Почуття Гринєва до Одеси мінливі – від хвиливої ненависті (“Ненавидів і це місто, і безглузду боротьбу насліно” [10, 246]) до жадібного інтересу (“<...> плигнув із жадібністю у владну й м'яку течію міста” [109, 253]). Бо він – чужинець, уважний до нюансів незвичного життя. Лейтмотивом портретного обриса героя є “ввічлива усмішка”, “вираз ввічливий і питальний, майже жадібний”, “грешне лице”, “ввічливий усміх”. Галичанин чує місто то як українське (розділ IV: у часи гарячих мітингів 1917 року незнайомий гайдамака звертається до нього з питанням: “Як гадаєш, пане брате, що то? Що то в найбільшій місті українським діється, га?” [10, 232]), то як різномовне й багатоетнічне, в якому російська складова не є панівною чи навіть домінантною: “Він легко порозумівався, хоч у місті лунало багато мов. Він чув у своїх блуканнях французьку, грецьку, болгарську, італійську, англійську. Найчастіш, однак, тут говорили одеським жаргоном, мішаниною українських, італійських, грецьких і російських слів з українською складнею <...>” [10, 253]. Гринів відчуває російське середовище менш впливовим порівняно з іншими етнічними групами, зате його (тобто сердовища) роль найбільш одіозна: люмпенські, анархістські, денікінські каральні дії – брутальні й нетерпимі щодо українства та загалом щодо городян: “Тільки грабіжники в Росії – справжні революціонери, – прочитав уголос Гринів. <...> Так і роблять: грабують по всій Молдаванці, фраєри <...>” [10, 242]; “Довідався про долю українських курсисток-студенток. Єдиною їх

виною було те, що приносили їжу й білизну українцям-в'язням. Їх оточили денікінці і замкнули під час морозів роздягнених на цементованому току скетінгрінгової зали. Частина панян перед розстрілом замерзла” [10, 276].

Конфлікт багатьох політичних сил у пореволюційній Одесі поступово, однак неминуче набуває ознак двополюсного протистояння: *“Над містом, як над озером, повним крутежів і вирів, усе сильніше віяли два супротиленні вітри, усе вище підводились хвилі, готові до ударень ...”* [10, 236]. Ці дві сили названі в повісті не раз і цілком однозначно за етнічною ознакою – *українці й росіяни*, хоча оповідач має на увазі військові формування, які в умовах громадянської війни дуже швидко змінюються. Між подіями розділів VII та VIII, наприклад, Гринів довго пролежав у шпиталі (пізня осінь 1917 – квітень 1918), а за цей час встигла впасти Центральна Рада, у Києві запанував гетьман й Одесу заповнили війська Антанти: *“<...> вулицями міста разом із синьожупанниками переходили мовчазні німці й верткі, малі південні австрійці”* [10, 252]. Однак для героя, як і для більшості городян, це мало що змінює: на початку свого перебування в Одесі він сприйняв місто як *свято* [10, 231], зараз *“йому здалося, що то довкола був карнавал”* [10, 252]. Показово, що різноетнічне середовище ставиться до українських вояків спочатку байдуже чи вороже, а в IX, кульмінаційному розділі, де йдеться про події осені 1918-го, автор-оповідач стверджує: *“Ніколи Одеса не була більш українська. <...> І раділа вулиця, – прийшла справжня влада. Вздибила і осідлала мільйонове місто, поклеплюючи його приязно, як верхового коня”* [10, 272]. Хоча саме в цьому розділі головний герой бачить неминучість поразки української революції через слабкість і недолугість центральної київської влади.

Неодноразово повторюються пасажі, в яких крізь сприймання Гринева чуємо й бачимо одеське життя як могутню самовільну течію. Спостереженнями етнічного розмаїття особливо насичені VII, VIII, IX розділи. Герой упивається ним до самозабуття: *“Гринів заласно поринав у простобіжні квартали цього міста, що його здобули українці, розбудували французи, а збагатили італійці. Никав по тавернах, заходив і до грецьких ресторанів з гірким запахом маслин і риб, вдихав квасний дух кавказьких погребків-“дарялів”, довго сидів у невеличких портових винарнях <...> де голосно вихвалялись і сварились між собою італійці, турки та прегарні греки з недалекої Балаклави”* [10, 254]. У реального учасника громадянської війни навряд чи було стільки часу й можливостей для замишування одеським колоритом. Очевидно, це авторські враження, увібрані в пам'ять із дитячих та юнацьких літ. Ретельно й точно виписано топографію – назви реальних вулиць, передмість, назви чи прикмети будівель, пам'ятників тощо. Герой із зацікавленням спостерігає юрбу, плин буденщини. Вона має багатоетнічні риси, завдяки яким її смак – смак *Півдня* – такий розкішний і потужно вітаїстичний: *“Але в кожному із цих людей був Південь із своїм щирим лінивством і вибуховою енергією мужеської відваги й жіночої солодкості”* [10, 254].

Правомірно чи ні автор притишив у багатоголосому оркестрі російські голоси, наразі не варте дискусії – художнє полотно може бути як завгодно суб'єктивним

відбитком реальності. Адже відчутна перевага в російського письменника Бабеля в його Одесі (та навіть на Волині й Галичині зі знаменитої книги “Кінармія”) єврейського колориту – факт так само незаперечний, як і сила бабелівського таланту. Важливо інше: наскільки талановито автор переконав читачів, що його суб'єктивна візія втілює найсправжнісіньку реальність. Ю. Липі у “Гриневі” ілюзія таки вдалася: читаючи про його Одесу, не відчуваємо штучності чи викривленості. Не випадково свого героя письменник зробив галичанином із властивими саме галичанам чутливістю до всього українського та пересторогами щодо російського.

Захоплюю звичайно навіть описи еротичних Гриневих фантазій у VIII розділі; оповідач подає їх як реальні, хоча сюжетного часу на множество любовних пригод відводить вочевидь замало, та й психологічного вмотивування дійсного їх пережиття героєм не подає (виписано лише стосунки зі вдовою): *“Він пізнавав тутешні жінки. <...> Він не зоставався довго коло кожної, переходив далі і тільки часами, в хвилину найбільшого упоєння, з глибини його істоти рвався металевий, пронизливий, когутячий крик ... <...>. Часами здавалось йому: жінки, як острови, напівзолочені промінням у блакитній далі, виринають одна по одній перед ним, мореплавцем. Розцвітають привітом для нього і знов зникають ізсірілі, все мовчазні, відвічно нерухомі серед біжучого, рухомого моря”* [10, 256–257]. Насичення лексики процитованого фрагменту мариністськими мотивами підказує читачеві, що це фантазія, адже мариністські мотиви у Липи здебільшого мають символічний характер.

Море в повісті прекрасне в будь-якій іпостасі: грізне й ласкаве, немилосердне й голубливе. Якщо з образом міста пов'язані мотиви *свято* [10, 231], *карнавал* [10, 252] і воно постає галасливим, строкатим, багатобарвним, суєтним, пронизаним чутками, піснями, пристрастями, в які герой поринає із жадобою невтомного шукача – *“жадібно й радісно, не думаючи ні про що, лишень шукаючи насолоди”* [10, 256], – то з морем пов'язане відчуття мінливо-могутньої, безмежної, неосяжної сили, яка спонукає до самозаглиблення, до філософських підсумків або до вагомих рішень. *“Море – це був простір без видимих границь і без видимих перепон, не раз лагідний і відкритий для всіх, навіть найслабших, а проте небезпечний. Під ногами людини тут була завжди прірва і знищення. Плюскіт хвиль нагадував про смерть”* [10, 262]. Присутність моря ніби розсуває для Гринєва обрїї, піднімає якусь невидиму завісу. За короткий час він зживається з ним, як із рідним, і не відчувається чужинцем: *“За літо море опанувало Гринєва, ввійшло солоне в його кров. <...> Вкінці в кожній вільній хвилині його тягнуло до моря. <...> Упивався морем, як новим відчуванням світу”* [10, 262].

Із морем порівнюється народна селянська маса – безмежна, грізна й небезпечна в своєму святому гніві до гнобителів, а Гринів стає одним із тих, хто готові плисти в її неспокойних хвилях: *“<...> їх села, їх, мільйони, в унесенні обуджувано, вивищувано, як зміст землі української, і раптом знову кинено в сірість, тишу й нидіння. Там, по цих селах, перекочувалися, ситилися ненавистю, росли так високо, як стани, зближались до міст, то оточували їх, то*

відхлинали. <...> У тому морі Гринів почував себе добре, – посміювався й підтягав дисципліну в своїй сотні: м'яко, але безпощадно при відхиленнях. В низькій столітній касарні, коло Грецької вулиці, утвердився, як у форті. Або як капітан із залогою на доброму кораблі. Утвердився й ждав бурі. Плив” [10, 263].

Із завершенням трагічної долі Гринева пов'язаний мотив заповіту – останнього напутнього слова героя-персонажа, звернутого до нащадків, щоб передати вистраждану істину. У “Нотатнику” він звучить **тричі**: щоразу із заповітом умирають українські повстанці – отаман Рубан в однойменній повісті, колишній вояк Дубенко в оповіданні “Табір” (завершує III том та цілу книгу) та Гринів, хоча останній умирає без слів, доведений тортурами денікінців до непритомного стану. Одначе він стверджує своєю смертю заповітне, найдорожче, вистраждане, і це визнають його вороги-вбивці. Символічне значення мають **три** передсмертні сни Гриніва – в них окреслені риси того ідеалу (символіка числа три, як відомо, надає повторам сакрального/ритуального змісту), який герой відстоював: перший сон – про справедливість і гріх, за який доведеться спокутувати перед Богом, другий – спогад про безтурботне щастя серед милих серцю молодих ровесників, третій – образ “золотого великого корабля на всіх вітрилах, блискучого і променистого”, котрий “врізається і розпанахує темне, неспокійне море”. В останньому передсмертному сні героєві здається: “І море те живе, і він є тим морем, і золотий корабель – то теж він, і не знати, як то діється, але ось пливе золотий корабель уже понад море, і вже внизу швидко, швидко гине темінь, а вгорі – сонце ...” [10, 281].

Юрій Липа зрідка використовував у прозі “Нотатника” символічні образи. Тим безсумнівною їхня вага в контексті оповіді про молодого героя, що гине в боротьбі із сильнішим, брутальним ворогом, залишаючи по собі добру пам'ять. Трагічне зливається з героїчно-піднесеним, хоча письменник не переступає тонку грань, де за піднесеним починається штучно-пафосне або безживно-камінно-монументальне, яким так грішила сучасна авторові радянська література про громадянську війну (“Гвозди бы делать из этих людей – крепче бы не было в мире гвоздей” – Нік. Тіхонов). Смерть у “Нотатнику” – природна й пронизлива. Герої Липи не володіють ні надлюдською силою, ні невразливістю – умирають змученими, безсилими, понівеченими, як Рубан чи Гринів. Юрій Липа в усіх ракурсах війни бачить нездійснений ідеал – українську державну незалежність, тому війна а рїогї постає виправданою, справедливою з боку українства, хоча показано найрізноманітніші ситуації, і далеко не завжди борці за незалежність героїзовані. Роман Гринів показаний як романтичний герой – благородний лицар української справи.

Українська культурно-етнічна складова в житті міста над морем постає не менш давньою й повноправною (*тутешньою*), ніж інші складові в багатобарвній культурі Півдня, за яким ні автор, ні герой не визнають питомої російськості – лише колоніальний статус: “<...> і це був іще дуже недавно найбільший експортний порт просторів під Росією, – а коли було глибше вдихнути повітря цього міста, тоді зі збіжєвих гамазєїв пахтів теплий, материнський запах пшениці й змішувався з запахом корабельної смоли та дуже солоних вітрів з-над моря” [10, 252].

Материнське ж та **жіноче** у письменника мають виразно українські риси (через те так багато місця відводиться в Гриневому житті любовним пригодам і пізнанню *тутешніх* жінок [10, 256]). Що ж до російського в культурі, побуті, політичній боротьбі, то воно представлене або як одіозне, або як малозначуще й випадкове. А в будь-якому випадку – непривабливе, вороже, як-от “*якась московитська церква з роздутою банею, мов горлом кам'яної ропухи*”, біля котрої українські вояки зустрічаються із дружнім сербським військовим відділом: “<...> *несподівано вилинув відділ прецишних, високих чорноволосях сербів у мундирах з малиновими вільотами. Пізнавши гайдамаків, заклекотіли до них приятним слов'янським клекотом і пішли далі вільно, не пригинаючись, у бік Преображенської*” [10, 246].

Висновки з цього дослідження та перспективи подальших розвідок із даного напрямку. Проза трикнижжя Ю. Липи тяжіє до реалізму, хоча формувався письменник у модерну епоху. До нього про громадянську війну в Україні вже писали Григорій Косинка й Микола Хвильовий, Юрій Яновський та Андрій Головка, Валер'ян Підмогильний та Борис Антоненко-Давидович, Олександр Довженко й Петро Панч та інші. Однак дуже рідко в українській літературі йдеться про приморські регіони України саме як про українські – тут Липу можна порівняти хіба що з Яновським. Прозу Юрія Липи характеризують то як реалістичну (Юрій Ковалів), то як неоромантичну (Ярослав Ободянський) [11], то як необарокову (Наталія Мафтин). Якщо одеська топографія в повісті “Гринів” виписана цілком реалістично, то міський колорит має бароковий присмак. Мариністські мотиви можна віднести до романтичних елементів стилю письменника. Гринів – один із найбільш опоетизованих героїв Ю. Липи, до того ж із виразними автобіографічними рисами, і мариністські мотиви в цій поетизації відіграють чималу роль.

У “Нотатнику” виражені погляди Ю. Липи на сенс національно-визвольних українських змагань 1917–1920-х рр. Тому найтрагічніші сторінки доби “Шевченком напроорокованого Обудження” (за виразом Євгена Маланюка в есеїстичній “Книзі спостережень”, 1961) показані з невимовною гіркотою, але й з оптимізмом. Політична книга “Чорноморська доктрина” (1940) Ю. Липи на час створення белетристичного трикнижжя ще не була написана, однак художнє обґрунтування питомої українськості Причорномор'я та Одеси, єдності земель великої України, з яких виростала її концепція, бачимо в автобіографічних мотивах “Нотатника”.

Вивчення мариністської тематики у Юрія Липи неповне без докладного аналізу його поезії, який у нашій розвідці не було змоги вмістити. Отож, є перспективи продовження й розвитку теми.

Література

1. Апостол новітнього українства : спогади про Юрія Липу / [упоряд. П. і Ю. Кіндратовичі]. – Львів : Каменяр, 2000. – 239 с.
2. Боронь О. “Розлючені вали уповні бачив я...” Юрій Липа та Артур Рембо : спроба зіставлення / О. Боронь // Укр. мова та літ. – К., 2001. – Ч. 2 (210), січень. – С. 12–13.

3. Васьків М. До проблеми “імперського маринізму” Ю. Яновського й Ю. Липи / М. Васьків // Треті Липівські читання : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції / [упоряд. Г. Дольник]. – Одеса : Друк, 2007. – С. 81–86.
4. Гординський С. Проблема української стихії : з приводу “Нотатника” Юрія липи / С. Гординський // Гординський С. На переломі епох : літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади, листи. – Львів : Світ, 2004. – С. 161–165.
5. Жифарська І. “Не згасну я – я в муках розгорюся!” : особливості творення героїчної людини Ю. Липою / Ірина Жифарська // Література, фольклор, проблеми поетики : зб. наук. пр. / [редкол. : Г. Ф. Семенюк (гол. ред.), А. В. Козлов (відп. секр.) та ін.]. – К. : Твім інтер, 2009. – Вип. 33. – Ч. 2. – С. 533–543.
6. Калахан А. Юрій Липа – Українець з великої літери : [Електронний ресурс] / А. Калахан // ХайВей : інтернет. видання. – Режим доступу : <http://h.ua/story/58932> (22.08.2010).
7. Качкан В. Юрій Липа у світлі нових матеріалів і джерел (стаття I) / В. Качкан // Вісник (літературознавчі студії). – К. : Міжнародний інститут лінгвістики і права, 2001. – С. 97–109.
8. Липа Юрій Іванович : матеріал із Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B8%D0%BF%D0%B0_%D0%AE%D1.
9. Липа Ю. Твори : [в 10 т.] / Юрій Липа ; [вступ. сл. М. Ільницького ; худож. оформл. І. Шутурми]. – Львів : Каменяр, 2005. – Т. 1 : поетичні твори. – 543 с.
10. Липа Ю. І. Твори : в 10 т. / Юрій Липа ; [худ. оформл. І. Шутурми]. – Львів : Каменяр, 2005. – Т. 2 : проза, Нотатник : новели. – 357 с.
11. Ободьянський Я. “Нотатник” Юрія Липи – пошук неоромантичного ідеалу (до проблеми української національної ідеї в творчості письменника) [Електронний ресурс] / Я. Ободьянський. – Режим доступу : <http://newright.il.if.ua/obodyansky.htm> (22.03.2010).
12. Одеса – батьківщина гумористів та націоналістів // Українська правда – Блоги [Електронний ресурс]. – Блог Андрея Юсова. – Режим доступу : <http://blogs.pravda.com.ua/rus/authors/yusov/4a0001d5cc67f/> (22.08.2010).
13. Просалова В. А. Очима очевидця : із спостережень над “Нотатником” Ю. Липи / В. А. Просалова // Вісник Донецького університету. – Серія Б : гуманітарні науки. – Донецьк, 2001. – Вип. 2. – С. 7–14.
14. Просалова В. А. Текст у світі текстів Празької літературної школи : монографія / Віра Просалова. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. – 344 с.
15. Череватенко Л. “Україно, рівнино жорстокого бою і слави” : [передне слово] / Л. Череватенко // Дніпро. – 1997. – № 7–8. – С. 82–83.
16. Янчук О. Бібліографія Юрія Липи : бібліогр. покажчик / О. Янчук. – Одеса : Астропринт, 2000. – 80 с.
17. Янчук О. Пороги вічності Юрія Липи (нарис життя і творчості) / О. Янчук // Визвольний шлях. – К., 2000. – Кн. 9 (630), верес. – С. 50–69.

Анотація

У статті подано аналіз повісті Ю. Липи “Гринів” крізь призму образу-локусу Одеси та мариністських мотивів. У повісті знайшло відображення авторське бачення національно-визвольної війни 1917–1920 рр. на теренах України. Примітні автобіографічні деталі та збіги. Робимо висновки про важливі у світогляді й індивідуальному творчому стилі письменника риси, передусім про характерну для Ю. Липи символізацію, яка проявляється в мариністських мотивах, та про типологію Свого й Чужого.

Ключові слова: трикнижжя Ю. Липи “Нотатник”, повість “Гринів”, тема національно-визвольної війни в Україні 1917–1920 рр., опозиція Свій–Чужий, мариністські мотиви, образ-локус, деталі одеського локусу.

Анотація

В статтю подан аналіз повісти Ю. Липи "Гринів" сквозь призму образу-локуса Одессы и маринистских мотивов. В повісти нашло отражение авторское видение национально-освободительной войны 1917–1920 гг. на территории Украины. Заметны автобиографические детали и совпадения. Правомерны выводы о важных в мировоззрении и индивидуально-творческом стиле писателя чертах, прежде всего о характерной символизации, которая проявляется в маринистских мотивах и в типологии Своего и Чужого.

Ключевые слова: рассказы Ю. Липы "Нотатник", повесть "Гринів", тема национально-освободительной войны на Украине 1917–1920 гг., оппозиция Свой-Чужой, маринистские мотивы, образ-локус, детали одесского локуса.

Summary

The article deals with the analysis of Yu. Lypa's story "Hryniv" in the light of the image-locus of Odessa and marine motifs. The author's vision of the national liberation war in 1917–1920 in Ukraine is reflected in the story. The autobiographical details and concatenations are notable. The author of the article concludes with the important features in the writer's views, individual and artful style, first of all, with the symbolization typical for Yu. Lypa which is shown in marine motifs; and with the typology of Ins and Outs.

Keywords: Yu. Lypa's three-volume edition "Notatnyk", the story "Hryniv", the theme of the national liberation war in Ukraine in 1917–1920, the opposition of Ins and Outs, marine motifs, image-locus, the details of Odessa locus.

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ, КОМПАРАТИВІСТИКА

УДК 81'42:111.11:177.61

Маринчак В.А.,
кандидат філологічних наук,
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ЛЮБОВ ЯК ПРИЧЕТНІСТЬ ДО ПОВНОТИ БУТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ ФІЛОСОФСЬКОГО І ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСІВ)

Визнання повноти буття фундаментальною цінністю – одна із ключових тез філософського дискурсу Срібного віку – знаходить переконливу аргументацію у працях М. Лосського [9] та С. Франка [20], спадщина яких в сучасній гуманітаристиці залишається недооціненою. На особливу увагу заслуговує обґрунтована цими філософами і введена в коло аксіологічної проблематики ідея значущості того, що причетність до повноти буття є ознакою чи критерієм цінності, що кожне ціннісне ставлення прямо чи опосередковано орієнтується на повноту буття. Якщо ж говорити про аксіологічний підхід до вивчення літературного твору, про ціннісний аспект інтенційності автора чи героя, то використання ідей цих і інших філософів тієї доби відкриває цікаві перспективи осягнення глибинних смислів художніх текстів.

Водночас висунута ними "гіпотеза повноти" може бути надзвичайно ефективною при дослідженні інтенційності літературного твору, зокрема виявлення